

Biológ Ladislav Kováč: Právo na eutanáziu má byť jedným zo základných ľudských práv

KAROL SUDOR

Ladislav Kováč. Foto – záber z videa počas prednášky na Prírodovedeckej fakulte UK
Chcem byť ten, kto rozhodne, kedy je správny moment ukončenia môjho života. Možno aj trochu inak ako eutanáziou. Celú kariéru som strávil ako experimentátor. A tak uvažujem o tom, že si začnem písať čosi ako laboratórne protokoly, pričom budem sledovať, ako moje telo a myseľ postupne zlyhávajú, až po konečné vyhasnutie všetkých ich funkcií.

Ladislav Kováč (1932) je významný biológ, profesor a prvý porevolučný minister školstva. Venuje sa rozvíjaniu kognitívnej biológie.

Tento text je súčasťou nového seriálu rozhovorov na tému **Eutanázia – áno či nie?**. Ak máte k téme čo povedať, napíšte, prosím, na karol.sudor@gmail.com.

V apríli tohto roka ste oslávili 91 rokov. Už pred niekoľkými rokmi ste mi však hovorili, že často premýšľate nad témou eutanázie. Prečo?

Premýšľam nad ňou oveľa dlhšie. Vzdelaním som biológ. Biológia nás učí, že všetky živé bytosti majú svoj obmedzený beh života – rodia sa, rozvinú a nakoniec musia skončiť. Platí to o baktérii, muche, myši i o človeku. My ľudia predstavujeme jeden z asi poldruha miliónov živočíšnych druhov na Zemi. Sme výtvormi biologickej evolúcie, ako to v roku 1859 uviedol Charles Darwin. S touto predstavou sa religiózni ľudia ťažko zmierovali, ale v roku 1996 aj katolícka cirkev prijala Darwinovu ideu evolúcie prírody ústami pápeža Jána Pavla II., keď vyhlásil, že „evolučné učenie je viac než iba hypotéza“.

Po vynútenom odchode z univerzity som pracoval v psychiatrickej liečebni, kde povinne hospitalizovali ľudí, čo sa neúspešne pokúsili o samovraždu. Mohol som tam sledovať aj to, ako blízko k samovražde boli pacienti, ktorí trpeli depresiou. Preto môj záujem o eutanáziu, čo v preklade znamená „dobrá smrť“, nie je sebecký. Nejde mi iba o seba, ale je to aj prejav súcitu s ľuďmi, ktorí odchádzajú z tohto sveta v bolestiach a nedôstojne.

Ako chemik a biológ na psychiatrii som si zároveň uvedomil, ako málo vie zatiaľ veda o človeku. Pre religióznych ľudí to nepredstavuje problém, lebo mnohé záhady, ktoré chce veda objasniť, pre nich už nie sú tajomstvom – pravda pre nich bola zjavená.

Odísť z tohto sveta dôstojne sa dá aj bez eutanázie, bez vášho aktívneho rozhodnutia, nie?

Ako konkrétne?

Existuje prirodzená a pokojná smrť, napríklad v spánku.

Koľkože ľudí zomiera v spánku?! Moja matka mala šťastie. Zabil ju infarkt, keď sa kúpala vo vani. Ale otec zomrel tak, ako dnes už zomiera väčšina – v nemocnici, na izbe s viacerými pacientami. Personál postavil medzi nich a otca prenosnú zástenu, aby ich spolupacient v agónii nerušil. Pokojne zomrel môj starý otec – v lete banálne prechladol. Bol silno veriaci. Zrejme si povedal, že si ho jeho Pán už chce povolať k sebe. Zišiel z postele, zašiel do maštale rozlúčiť s kravičkou a barančekmi, opäť zaľahol a obklopený rodinnými príslušníkmi nás v pokoji opustil. To ma vedie k úvahe, či by vedľa bunkovej apoptózy – programovanej smrti, ktorú dnes biológovia hodne skúmajú – mohla existovať aj mentálna apoptóza. Raz to možno začnem testovať sám na sebe.

Maďarsko-americký finančník a mysliteľ George Soros svojho času videl zomierať svojho otca v nemocnici zrejme v podobnej situácii, v akej odchádzal môj otec. Šokovalo ho to, a tak sa rozhodol financovať v USA program pre dôstojné zomieranie. Program fungoval niekoľko rokov, ale Američania oň nemali záujem.

Záleží im skôr na predĺžení života – za liek na Alzheimerovu chorobu, degeneráciu mozgu, ktorá postihuje starých ľudí, by dali majetok. Keď som sa chcel pokúsiť presvedčiť Sorosa, aby program rozšíril aj na strednú a východnú Európu, program už bol, žiaľ, ukončený. Pritom práve z nášho regiónu, zo Sorosovho rodného Maďarska, pochádzal fyziológ a spisovateľ László Bitó, ktorý napísal pôsobivú knihu o dobrom umieraní.

Vyšla aj v slovenskom preklade pod názvom *Kniha o dobrej smrti: Eutélia – eutanázia*.

Bitó totiž uprednostňuje termín eutélia namiesto pojmu eutanázia. Eutélia znamená dobré završenie. Súhlasím s ním. V mojom chápaní hodnota a zmysel ľudského života spočívajú v jeho časnosti a pominuteľnosti, pričom dôstojnosť života by mala dosiahnuť vyvrcholenie v dôstojnosti jeho ukončenia.

Problém je, že u nás to neumožňuje legislatíva.

Umožnenie eutanázie nemá u nás v programe žiadna politická strana. V niektorých krajinách už parlamenty prijali zákony o eutanázii, nedávno aj v katolíckom Španielsku a najnovšie aj v Portugalsku, a v iných, napríklad aj v Česku, o nej prebiehajú diskusie. U nás výzvy na diskusiu ostali bez ohlasu. Spustiť verejnú diskusiu sa už v roku 2010 pokúsili psychiater Péter Hunčík, okrem neho aj právnik a súdny lekár Peter Kováč, pred nimi spisovateľ Dušan Mitana. Výsledok? Nič. Tému ste konkrétnym prípadom pred pár rokmi otvorili aj vy osobne v Denníku N, keď ste priniesli rozhovor so ženou, ktorá chcela umrieť, a so šéfom inštitúcie v Nemecku, ktorá sprostredkúva eutanázie vo Švajčiarsku.

Ak tomu dobre rozumiem, vy chcete byť ten, kto rozhodne, kedy je správny moment ukončenia vášho života.

Pokiaľ ide o mňa osobne, tak áno. Možno aj trochu inak ako eutanáziou. Celú svoju pracovnú kariéru som strávil ako experimentátor. A tak uvažujem o tom, že si začnem písať čosi ako laboratórne protokoly, pričom budem sledovať, ako moje telo a myseľ postupne zlyhávajú, až po konečné vyhasnutie všetkých ich funkcií.

Musím, prirodzene, rátať aj s možnosťou, že ma zabije choroba, s ktorou si zatiaľ medicína nedokázala poradiť, teda rýchla smrť. Ale keďže život ľudského individua je pominuteľný a nevyhnutne musí končiť, osobné právo každého z nás na dôstojný odchod zo života by sa malo stať rovnako základným ľudským právom ako právo na život, ktoré deklaruje Charta Spojených národov. Predstavujem si, že Slovenská republika raz bude štátom, ktorý tento princíp navrhne ako dodatok k Charte.

Kým sa to nestane, s hŕstkou duchovne blízkych ľudí uvažujeme o založení Spolku pre dôstojný život a pre jeho dôstojné ukončenie. Je to čosi podobné ako *Společnost přátel žehu*, ktorá vznikla v roku 1899 s cieľom rozširovať povedomie o kremácii zosnulých. Vtedy kremácia nebola prijímaná ako dnes, proti nej bola aj cirkev. Na Slovensku podobné hnutie vzniklo v 20. rokoch 20. storočia. A práve ich zásluhou je dnes kremácia bežná a akceptovaná aj cirkvami.

Ako by váš spolok fungoval?

Tak ako spomínaná *Společnost přátel žehu* – ľudia si v nej platili príspevky a ona sa následne postarala, že ich mŕtve telo bolo spálené. Aj členovia nášho spolku by si pravidelne šetrili finančné prostriedky, len na iný účel. A keby nastal ich čas, spolok by sa postaral o ich dôstojný odchod, teda dôstojné ukončenie života. Uvítali by sme, keby sa k nám pridali mladý podnikateľ a prijal našu iniciatívu ako svoj nádejný startup.

Čo u vás zohráva rolu? Strach z bolesti, z toho, že vo všetkom ostanete odkázaný na druhých, že im budete na príťaž, že budete pri plnom vedomí nemohúcne ležať a čakať na milosrdnú smrť?

V mojom prípade to tak naozaj je. Len nedávno mi zomrel blízky priateľ z detstva, zdatný športovec, ktorý po krvácaní do mozgu strávil tri roky v dome sociálnych služieb bez možnosti akéhokoľvek pohybu. Obetavé diakonistky ho museli aj v noci na posteli prevracať a denne prebaľovať ako nemluvňa. Nebolo mu pomoci.

Sme hrozní – ak naši domáci miláčikovia, psíkovia či mačičky už nevládzu, zanesieme ich k veterinárovi, ktorý sa postará o ich bezbolestný a dôstojný odchod. Svojim blízkym to však nedovolíme. Môj priateľ musel niesť svoj kríž bezmocne až do konca.

Neakceptujete v tomto ani adekvátnu paliatívnu starostlivosť?

Odporcovia eutanázie o nej radi hovoria, dokonca ju označujú za riešenie. Vy sám ste o nej robili rozhovor s odborníkom. Na Slovensku máme skúsenú lekárku, ktorá sa venuje paliatívnej starostlivosti o onkologických pacientov. Je to veriaca katolíčka, ale ak sa nemýlim, nie je proti legalizácii eutanázie v prípade ľudí, ktorí neznesiteľne trpia. Zdá sa mi to pochopiteľné.

Paliatívne lieky majú nepriaznivé vedľajšie účinky. Pri extrémnych dávkach robia z pacientov polovedomé bytosti a už len tým ich oberajú o ich ľudskosť. Myslím si, že

neprežením, ak poviem, že paliatívna starosť o umierajúcich pacientov je jednoducho „spomalená eutanázia“.

Úlohou lekárov je liečiť. Patrí do balíka ich povinností aj aktívna pomoc pri umieraní?

Správna otázka. Hovorí sa, že lekári sú viazaní Hippokratovou prísahou, ktorá je považovaná za prvú podstatnú formuláciu lekárskej etiky. Prisahajúci sa v nej zaväzuje: „Ani prosbami sa nedám prinútiť na podanie smrtiaceho lieku, ani sám nikdy na to nedám podnet. Nijakej žene nepodám prostriedok na vyhnutie plodu.“ Treba mať na pamäti, že autor prísahy žil pred 2300 rokmi, a je preto správne, že dnes už absolventi lekárskeho štúdia Hippokratovu prísahu neskladajú.

Kedysi som napísal text, že najväčšími dobrodincami ľudstva sú tí, čo zaviedli do medicíny anestéziu a analgéziu. Ich mená sa deti v školách neučia, ba ani väčšina lekárov vám ich nepovie. Nik z nás, čo máme za sebou dva roky covidovej pandémie, si nedokáže ani len predstaviť utrpenie miliónov ľudí, ktorí zomierali v stredoveku na mor a choleru. Ešte na počiatku 19. storočia, v časoch napoleonských vojen, ktoré opisuje Tolstoj vo svojej knihe Vojnu a mier, ľudstvo nepoznalo anestéziu ani analgéziu. Pokúste sa vžiť do bolesti vojaka, ktorému protivník zaťal šablou do tváre alebo mu delostrelecký granát odtrhol nohu.

Ľahšie sa však vžijete do mojej situácie spred niekoľkých rokov: ležím na operačnom stole, vďaka lumbálnej injekcii necítim v polovici tela nijakú bolesť, a kým mi chirurg robí operačný zákrok, hovorím s ním a s asistujúcou anestéziologičkou o ich názore na eutanáziu.

Čo argument cirkvi, že človek život nedáva, a tak ho nemá právo ani brať?

V Biblii som zákaz eutanázie nenašiel. Tak ako osvietení teológovia vysvetľujú dnes starozákonný opis stvorenia sveta za sedem dní ako básnické líčenie vývoja vesmíru, tak ako akceptujú Darwinovu teóriu evolúcie života, tak hádam zanedlho prijímajú aj predstavu neba a pekla ako metaforu odvekeho zápasu ľudského živočícha s dobrom a so zlom. Už v roku 2006 luteránsky teológ Karol Nandrásky vo svojej štúdii „Peklo a súčasnosť alebo ako je to s peklom“ napísal: „Nesmrtelnosť duše, ktorá bola importovaná do kresťanstva z platonizmu, bola v tridsiatych rokoch minulého storočia odstránená z protestantskej teológie (až na nepatrné výnimky tvrdých konzervatívcov). (...) Pretože v procesuálnom obraze sveta súčasnosti sa peklo priestorovo nedá lokalizovať, viacerí teológovia prestali písať o *mieste* pekla a interpretujú ho iba ako *stav* odlúčenosti od Boha. Konzervatívci však trvajú na tom, že zatratení budú večne trýznení neustálymi mukami. (...) Téma pekla ,o sebe' Ježiša nezaujímala a nemala by byť ani predmetom mudrovania teológov.“ Nandrásky sa odvoláva na Nietzscheho, ktorý „videl, že ,Božia ríša' zvestovaná Ježišom nie je ničím, čo sa očakáva; nemá včerajška a zajtrajška, nepríde o ,tisíc rokov' – je to skúsenosť srdca; je tu všade, nie je tu nikde“.

Tu je, samozrejme, aj problém teodícey, prečo všemohúci Boh toleruje na svete utrpenie a zlo. Židovskí teológovia sa pokúšali vysvetliť, prečo Boh pripustil v čase holokaustu vyhubenie šiestich miliónov ľudí svojho vyvoleného národa. Jeden z nich, Richard Rubinstein, uzavrel, že jediným prijateľným vysvetlením je priznať, že Boh je mŕtvly.

Cirkev by vám zrejme povedala aj to, že utrpenie a bolesť patria k životu.

V dobe, keď ľudia nepoznali tlmenie bolesti, analgéziu, v kresťanskej kultúre bola bolesť vykladaná ako dôsledok dedičného hriechu, ktorého sa dopustili Adam a Eva, a teda ako neoddeliteľná súčasť osudu ľudstva. Ale aj ako prejav Božej milosti voči nám – mala nás chrániť pred fyzickými ohrozeniami. Znášať bolesť sa považovalo za cnosť. Až v roku 1957, po sto rokoch od zavedenia anestézie, pápež Pius XII. vyhlásil, že sledovanie cnosti nie je v rozpore s používaním anestetík.

Možno mi moji katolícki spoluobčania odpustia, že som mal ťažkosti pochopiť, prečo sa pápež Ján Pavol II., trpiaci celé roky artritídou a Parkinsonovou chorobou, na počiatku roku 2005, keď bolo zrejmé, že sa vo veku 85 rokov blíži jeho fyzický koniec, úporne bránil odchodu zo sveta. Skôr si mohol uvedomovať, že jeho Pán sa rozhodol pozvať ho k svojmu nebeskému trónu k večnému životu.

Kedže mal ťažkosti s dýchaním, lekári mu museli urobiť tracheostómiu, čiže zaviesť cez krk do trachey umelú trubicu, aby mohol dýchať. Pri živote bol udržiavaný tekutou potravou, ktorú dostával nosom. Až šesť hodín pred úmrtím po poľsky zašepkal:

„Nechajte ma odísť do domu Pána.“ Nie som sám, kto si vtedy túto otázku položil; polemiku o nej v talianskej tlači spustila lekárka Lina Panavelli. Ján Pavol II. bol pôvodcom termínu „kultúra smrti“, do ktorej radil všetkých zástancov biologickej antikoncepcie, prerušenia tehotenstva a eutanázie. Mne sa zdá, že by sme tomuto termínu mali dať pozitívnu konotáciu.

V akom zmysle?

Dôstojný odchod zo života ako jeho vyvrcholenie by mal byť záležitosťou kultúry. Sociológovia, kulturológovia a hádam najmä umelci by mali zaviesť rituály oslavy odchádzania. Napadá mi múdry bonmot Konfucia: „Keď si prišiel na svet, plakal si a všetci sa radovali. Ži tak, aby všetci plakali, až ho budeš opúšťať.“ Mnohí muzikanti komponovali Requiem nie ako smútočnú hudbu, ale skôr ako oslavu života. Napríklad Brahms, Fauré, niektorí takto interpretujú dokonca aj Mozartovo Requiem. U nás Juraj Beneš zložil Requiem, ktoré vychádza zo vzoru Brahmsa. Jednoznačne sa nesie v znamení svetla a radosti.

Prečítajte si

Psychiater Péter Hunčík: Ak pocítim, že môj život je už nedôstojný, chcem mať právo rozhodnúť o svojom odchode

Nie je legalizácia eutanázie v skutočnosti začiatkom niečoho, čoho dôsledky dnes nevidíme? Dnes to je o nevyliciteľne chorých, o trpiacich v strašných bolestiach. Neprídu potom žiadosti o rozšírenie hraníc? A kde sa to skončí?

Spolok slovenských lekárov poveril psychiatra Ivana Žuchu, skôr než nás predčasne opustil, skosený rakovinou, aby sa začal venovať problému eutanázie. No keď som ho ako svojho dobrého priateľa navštívil, správne mi argumentoval, ako často je ťažké pre psychiatra jednoznačne sa vyjadriť.

Príklad – konkrétna osoba postihnutá bipolárnou chorobou je v manickej fáze plná života a v depresívnej fáze by z neho chcela zutekať. Preto náš už spomínaný spolok by slúžil aj na konzultáciu pre ľudí, čo by začali o odchode uvažovať. V Belgicku môžu o eutanáziu požiadať aj ľudia fyzicky zdraví, ale unavení životom. Keď však nedávno chceli podobný princíp presadiť dvaja členovia vlády v Holandsku, ich návrh parlament odmietol.

Pomocou barbiturátov odišli na druhý svet aj spisovateľ Stefan Zweig, ktorý totálne rezignoval na strašné časy, v ktorých žil, a aj spisovateľ Arthur Koestler, ktorý trpel na rakovinu. S obidvomi spoločne odišli aj ich manželky.

Ladislav Kováč na stretnutí so študentmi na VŠMU hneď po menovaní za ministra školstva. Foto – Petr Pochylý

Po revolúcii v roku 1989 ste sa ocitli v politike, boli ste ministrom školstva.

Osobne poznáte viacerých politikov. Skúšali ste s nimi o tom hovoriť?

Nie, vtedy boli iné naliehavé úlohy. Ale som rád, že ste sa dotkli problému vzdelávania. Téma nášho rozhovoru sa netýka len starých ľudí, ale rovnako, ba hádam predovšetkým mladých. Francúzsky filozof Georges Bataille napísal, že „smrť je mladosťou sveta a len klapky na očiach nám bránia vidieť, že jedine ona zabezpečuje vidieť pulzáciu života, bez ktorej by život vyhasol“.

V mojom chápaní je darwinovská evolúcia kreatívnou, ale majstrom sochárom je smrť. Rád citujem Andreja Sládkoviča, že „mladosť je túžba živá po kráse, nepokoj duší svätý“. Poslanie škôl vidím vo formovaní takýchto mladých ľudí. V priebehu ľudského života sa táto múdrosť mladosti postupne premieňa, až sa končí múdrosťou staroby. Preto už do mladých ľudí treba vkladať imperatív „memento mori“ – pamätaj, že zomrieš.

Priebeh života jedinca je jednosmernou račňou, jeho zmysel sa v čase mení a dôstojný odchod zo sveta je konečným, ultimátnym zmyslom. Ale to už je múdrosť staroby a na ňu si treba nažiť. Dnes medicína predlžuje život individua za hranice nastavené evolúciou. Mení sa sociálna štruktúra, starí sa ekonomicky „priživujú“ na mladých, zavadzajú, umelo si predlžujú slasť, a tým sa opäť stávajú deťmi.

Múdrosť staroby musí vrcholiť v úsilí nezavadzať, v umení odísť, v konceptualizácii pocitu „bolo toho dosť, stačilo“ a v snahe vyhnúť sa bolesti umierania s využitím umelo vyrobených prostriedkov na ukončenie.

V roku 2013 vyšiel v SME váš text o posvätnosti ľudského života. Citujem vás: „Rusko-francúzsky mikrobiológ Il'ja Mečnikov už pred storočím vyjadril vo

svojej knihe Optimistické eseje špekuláciu, že po dlhom a uspokojujúcom osobnom živote by sa v starom človeku mal vynoriť inštinkt stiahnuť sa zo života a ukončiť ho; rovnako ako po namáhavom dni sa v nás prirodzene objaví nutnosť a túžba zaspáť.“

Som rád, že ste mi to pripomenuli. Doplnil by som to len ďalšou vetou z jeho textu: „Ľudia pochopia, že cieľom ich existencie je prirodzená smrť spojená s osobitným inštinktom, zhodným s potrebou zaspáť, stratí sa jedna z hlavných príčin pesimizmu...”

Dodal by som, že jedným z fundamentálnych princípov kognitívnej biológie, ktorej sa venujem, je princíp minimalizácie ľudského utrpenia.

A keď už ste vytiahli citát, jeden uvediem aj ja. Je z mojej knihy O zmysle ľudského života: „Príroda zariadila, aby behom osobného života múdrosť mladosti prerástla do múdrosti staroby: vyhasínaním hormónov a emotónov sa potešenie zo zmyslových slastí znižuje a túžba po ňom slabne. Výskumy naznačujú, že v okamžiku umierania sa v mozgu hromadia chemikálie príjemnosti – aj keď nie ako zámer prírody, ale v dôsledku biochemických procesov. Ale ak to neurobila príroda, postarať sa o dôstojné ukončenie je v rukách kultúry.“

Ladislav Kováč (1932)